

Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı

Mentality Changing of Ottoman Rulers and The Beginning of Westernization

Muhammet ŞAHİN

GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara-TÜRKİYE

ÖZET

Türk-Bizans sınırında kurulmuş olan Osmanlı Beyliği kısa zamanda gelişerek, bir dünya devleti haline gelmiştir. Yöneticileri elde ettikleri başarılarla bağlı olarak, Hristiyan Avrupa devletlerine karşı küçümseyici bir tavır içine girmişlerdir. Bu düşünce aynı zamanda Osmanlıların içine kapanmalarına sebep olmuştur. XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti birtakım sıkıntılarla karşılaşınca yöneticilerle, bazı ilim ve fikir adamları bu zorlukları aşmak için ıslahatlar yapmışlardır. Fakat tavsiye edilen çözüm yolları olumlu sonuç vermemiştir. Nihayet Osmanlı yöneticileri, XVIII. Yüzyıl başlarından itibaren Avrupa'yı küçümseme fikrinden vazgeçip, bir batılılaşma programı başlatmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Osmanlı Yöneticileri, Avrupa Devletleri, Islahat, Batılılaşma.

ABSTRACT

Ottoman Principality that was established near by Turkish-Byzantine borderline developed within the short time and became a world state. In XVIth century, the State reached the peak levels of its power and depending on their success Ottoman rulers condescended Christian European States in an arrogant manner. Because of this mentality, Ottomans' retired into their selves. After facing some problems in the end of XVIth century, rulers and some intellectuals of Ottoman State made reforms in order to overcome these difficulties. However the solutions that advised did not yield favorable results. After all, Ottoman rulers desisted from the mentality of despising and initiated a westernization program from the beginning of XVIIIth century.

Key Words: Ottoman State, Ottoman Rulers, European States, Reforms, Westernization.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan batılılaşma ve modernizasyon ile ilgili araştırmaların çoğu XIX. yüzyılda hız kazanmış olan değişimleri, klasik çağ toplumsal düzeni ile ilişkilendirerek izah etmeye çalışırlar. Halbuki 1606 tarihli Zitvatoruk Antlaşması'ndan 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar geçen dönemde klasik çağ kurumları ve toplumsal yapı ciddi ölçüde değişikliğe uğramıştı. Klasik müesseseler varlığını şekil olarak devam ettiriyorlardı. Fakat fonksiyon ve içerikleri ciddi olarak değişmişti(Karpat 2002: 17). Dolayısıyla XIX. ve XX. yüzyıllarda yaşanan değişim ve dönüşüm daha çok XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaşanan gelişmelerin bir sonucudur.

Osmanlı Devleti, XIV. Yüzyıl başlarında Kuzeybatı Anadolu'da Türk-Bizans sınırında bir uc beyliği olarak kurulmuştur. Bu beylik kendini "gaza"ya, yani "Hristiyanlığa karşı kutsal savaş"a adanmış küçük bir beylikti(İnalcık 2003: 9).

Bu kültür ve geleneğe bağlı olarak kendine has bir medeniyet ve kültür meydana getirmiş olan Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ilk yarısında en kudretli devrine ulaştı. Bu sırada devletin sınırları, batıda Viyana önlerine, doğuda Hazar Denizi kıyılarına, kuzeyde Rusya bozkırlarına ulaşmış bulunuyordu. Ayrıca bütün Ortadoğu ve Fas dışındaki Kuzey Afrika toprakları da Osmanlı hakimiyeti altında idi. XVI. Yüzyıl sonlarına kadar devlet temel kurumsal ve yapısal gelişimini de tamamlamış bulunuyordu(Karpat 2002: 13). Bu dönem, tarihçiler tarafından klasik çağ olarak adlandırılır(İnalcık, 2003: 9).

XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti bir buhran dönemine girdi. Bunun sonucu olarak önce, üstün bir durumda olduğu Avrupa ile denk duruma geldi. Daha sonra ondan geride kaldı. 1593'te Habsburglar ile başlayan savaş, tahmin edilenden daha uzun sürdü ve zor şartlar altında yürütülebildi. 13 yıllık savaşın sonunda 1606 yılında imzalanan Zitvatoruk Antlaşması ile Osmanlılar toprak kaybına uğramadılar ama prestij kaybına uğradılar. Avusturya'nın elinde bulundurduğu Macar topraklarından almakta oldukları vergiden vaz geçtiler ve Padişah'ın Habsburg imparatoruna denk olduğunu kabul ettiler. "Bu durum Osmanlı sarayının Kanuni Sultan Süleyman zamanında inkişaf eden cihan hakimiyeti davasından vazgeçtiğini gösteriyordu."(İnalcık 1988: 348). Bu ciddi bir zihniyet değişimine işaret ediyordu. Bundan başka dikkat çeken bir başka

husus, Osmanlı Devleti'nin kuvvetli motivasyon araçları olan "uc" anlayışı ve fetih zihniyetinin de XVII. Yüzyılda sona ermesiydi(Karpat 2002: 18). Halbuki "uc" geleneği ve gaza devletin bizzat varoluş sebebi idi. Askeri teşkilat sivil idare, vergi ve toprak sistemi hep fetih ve kolonizasyon ile kafir ülkelerine yayılan bir toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlenmişti. Büyümenin durması sınırların kesinleşmesi ciddi sıkıntılar doğurdu(Lewis 1984: 27).

Osmanlıları bu değişime zorlayan ülke içinde ve dışında yaşanan gelişmelere karşı, zamanında tedbir alınmaması idi. Ancak sıkıntıların had safhaya çıktığı XVII. Yüzyıl başlarında bir takım ıslahatlar yapılması gündeme geldi. Bu dönemde yapılan ıslahatlarda, problemlere devletin kendi iç dinamikleri çerçevesinde çözümler bulma düşüncesi hakimdir. Osmanlı üst tabakaları ve yöneticileri, batıya karşı küçümseyici bakış açılarını sürdürmeye devam ediyorlardı. Bunda, İslam dünyasının ortaçağdan beri geliştirdiği kendi üstünlüğü ve kendi kendine yeterliğine olan inancın önemli bir etkisi vardır. Osmanlıların Avrupa'ya karşı elde ettiği başarılar ile İslam medeniyetinin tartışmasız üstünlüğüne dair düşünce yeniden kuvvet kazanmıştı(Lewis 1984: 35). Osmanlı toplumsal düzeni olgunlaştıkça refahın ve istikrarın ortaya çıkışı düzenin ilahi iradeden kaynaklandığı ve bundan dolayı sonsuza kadar süreceği inancının yayılmasına sebep olmuştu. Sistemin üstünlüğüne ve değişmezliğine olan inanç, düzende değişiklik yapmak yerine, onu korumayı ön plana çıkardı. Nitekim XVII. Yüzyıl başlarında, yaşanan sıkıntıların sebeplerinin gösterildiği ve çözüm yollarının tavsiye edildiği eserlerde, eski parlak dönemin özlemleri ve o yılların uygulamalarının çözüm yolu olduğu belirtilir. Bu eserlerden II. Osman'a sunulmuş olan yazarı belli olmayan Kitab-ı Müstetab isimli eser ile IV. Murad'a sunulan Koçi Bey Risalesi(Uluçay 1967: 833) meselelere bu gözle bakarlar. Bunlara göre; mevcut sıkıntılar geçici olup, padişah otoritesinin sağlanması, kapıkulunun sayısının azaltılması tımar sisteminin sağlıklı işletilmesi, yolsuzluğun önlenmesi, Kanuni Sultan Süleyman devri kanunnamelerinin sıkı bir şekilde uygulanması ile vaziyet düzeltilebilirdi(Abou-el-Haj 2000: 62-77)

Meseleyi sosyal psikoloji açısından ele alan Mümtaz Turhan ise bu durumu tabii bir hal olarak görür. Osmanlı cemiyetinin Avrupalılarla olan temas ve mücadelelerinde üç dört

asır onlara karşı büyük muvaffakiyetler kazanması, dolayısıyla bu medeniyeti hakir görmesi ona karşı lakayıt kalması sosyal psikoloji açısından anormal bir hal değildir(Turhan 1987: 220).

Sultan IV. Murad Koçi Bey'in tavsiyeleri doğrultusunda ıslahatlar yaptı. Önce kendi otoritesini kabul ettirdi. Halka zulüm yapan zorbaları ağır bir biçimde cezalandırdı. Yeniçerileri disiplin altına aldı. Timar sistemine işlerlik kazandırıldı. Yapılan yoklamalarla görev yapmayan timarlı sipahiler azledildi. Yolsuzluk önendi, güvenlik sağlandı. 1633 yılında İstanbul'da büyük yangın çıkmış, 20.000 ev ve dükkan ile yeniçeri kışlası yanmıştı(İlgürel 1989 : 468). Sultan Murat bunun imparatorluk halkının Allah yolundan ayrılmış olduklarını gösteren bir belirti olduğunu ve imparatorlukta düzeni korumak için eskiye dönüş gerektiğini düşünüyordu(Shaw I, 1982 : 273). Adaletnameler yayınlayarak halkın korunmasına yönelik tedbirler alındı. Fakat bu tedbirler geçici bir süre etkili olup, devamlı bir çözüm getirmedi.

XVII. yüzyılda yaşamış olan bir başka bilim ve fikir adamı Katip Çelebi(1609-1658) ise yazdığı bir risalede, meseleyi önceki yazarlardan daha geniş bir açıdan ele almıştır. I. Mustafa, IV. Murat ve Sultan İbrahim devirlerinde yaşamış olan Katip Çelebi, maliye katiplerinin, para darlığına çare bulmak için yaptıkları toplantılara, hazine görevlisi olarak katılmış ve bir ıslahat raporu hazırlamıştı. Katip Çelebi'nin 1653'te yazdığı bu raporun adı "Düsturu'l-Amel fi Islahi'l-Halel(Bozuklukların Düzeltilmesi İçin Rehber)" dir. O, önceki yazarlardan farklı olarak, problemlere çözüm bulabilmek için devletin ve toplumun genel niteliğinin bilinmesi, sıkıntıların kaynağına inilmesi gerektiğine işaret eder. Bunlar dikkate alınmadan çare aramak boşuna bir gayrettir(Kunt 1988: 25). O, ünlü tarih filozofu İbn Haldun'un etkisi altında kalmıştır. İbn Haldun, devletleri ve toplumları insana benzetir. Onlar da insanlar gibi doğarlar, gelişir, yetişir, olgunlaşır ve daha sonra da duraklayarak gerileyip yok olurlar. Buna göre, Osmanlı Devleti'ni eski parlak günlerine döndürmek mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin gençlik ve olgunluk çağı geride kalmıştır. Devleti ölümden kurtarmak mümkün değilse de vaktinde alınacak tedbirlerle ömrünü uzatmak mümkündür. Bu noktada Katip Çelebi, İbn Haldun'dan

ayrılır. İbn Haldun, “bir toplum belli bir devreyi tamamladığı zaman ona dışarıdan yapılacak her türlü müdahale boşunadır” der(Yurtaydın 1971: 132).

Katip Çelebi'nin görüşlerinin dikkate alınıp alınmadığı konusunda fazla bilgiye sahip değiliz. Fakat risalenin yazılmasından kısa bir süre sonra, sadarete gelen Köprülü ailesi zamanında devlet işlerinin ve toplumun düzene girdiği görülmektedir. Köprülüler eski düzeni canlandırmak yerine, meselelere pratik çözüm yolları getirdiler.

XVII. Yüzyılda Avrupa ile ticaret alanında ilişkiler artmıştı. Bunun sonucu olarak Köprülüler özel olarak ticaret ve tarımı teşvik amacıyla bir takım tedbirler aldılar; ticari faaliyetler kolaylaştırıldı, vergiler düşürüldü, aşiretlerin iskanınan çalışıldı, ipek ve diğer kumaşların üretimi teşvik edildi. İthahat zorlaştırıldı, Avrupalı tüccarların Osmanlı endüstrisininin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri satın almalarına engel olunmaya çalışıldı(Karpat 2002: 67). Ekonomide yaşanan iyileşme siyasi alanda da kendini gösterdi. Nitekim, Köprülü Mehmet Paşa sadrazam olduğu zaman devam eden Girit Harbi'nin ortaya koyduğu tehlikeli duruma son verildi. Bağımsızlık sevdasına kapılan Erdel üzerindeki otorite kuvvetlendirildi. Kapıkulu disiplin altına alındı. Fazıl Ahmet Paşa zamanında Osmanlı orduları yeniden orta Avrupa'ya yöneldi. 1663 yılında Slovakya'daki Uyvar kalesini almaya muvaffak oldu. Bu sefer sonunda imzalanan Vasvar Antlaşması ile Osmanlıların hala Habsburgları dize getirebildiği görüldü. Bundan sonra 1669'da Girit'in fethi tamamlandı. 1676'da Polonya, Podolya'yı Osmanlı Devleti'ne bırakarak batı Ukrayna'dan geri çekildi. 1681'de imzalanan Osmanlı-Rus barışı ile devletin kuzey bölgeleri de güvenlik altına alındı.

Bu başarılar Osmanlı yöneticilerinin bazılarında eski geleneğe uygun olarak, fetihler yapılması fikrini uyandırdı. Osmanlı orduları 1683 yılında Viyana kapılarına ikinci defa dayandı. Bütün Avrupa Viyana'nın yardımına koştu ve Osmanlı ordusu yenilerek geri çekildi. Bu çekiliş zamanla bir bozguna dönüştü. Macaristan, Mora, Ukrayna Osmanlıların elinden çıktı. 26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti ilk defa düşmanlarına toprak bıraktı. Bu durum Müslüman kamuoyunda derin bir tesir meydana getirdi. Hristiyan Avrupa ülkelerinin askerlik ve

maddi hayat sahalarında, İslam alemine üstünlük sağladıkları açıkça idrak edildi. Artık devletin kanunnamelere uygun şekilde düzenlenmesinin yeterli olmadığı anlaşıldı.

Bundan sonra Osmanlı yöneticileri, batı ile daha fazla ilgilenmeye ve Avrupa ile ilişkilerde barış siyasetine önem vermeye başladılar. Çünkü kayıpların telafisi için savaşın meydana getirdiği yıkımın giderilmesi ve devletin iç durumunun düzeltilmesi gerekiyordu.

Avrupa devletlerine terk edilmiş olan topraklar iç meseleler halledildikten sonra her devletle ayrı ayrı savaşarak geri alınabilirdi. II. Mustafa döneminde başlayan barış siyasetini III. Ahmet de devam ettirdi. Fakat Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhindeki politikaları, Rusya'ya karşı sefer açılmasına sebep oldu. 1711 yılında yapılan Prut Seferi ile Osmanlılar Rusları kolayca yenip, Azak Kalesi'ni geri aldı. Bu başarı Karlofça'nın diğer kayıplarının da telafî edilebileceği kanaatini uyandırdı. Bu maksatla 1715'te Venedik'e savaş açıldı. Kısa zamanda Mora Venediklilerden geri alındı. Bu gelişmeleri dikkatle takip eden ve sıranın kendisine gelmesinden korkan Avusturya, Venedik'in yanında savaşa katılmaya karar verdi.

Osmanlılar, Avusturya karşısında başarılı olamadılar. Petervaradin ve Temeşvar'da Osmanlı orduları yenildi. Macaristan'daki son Osmanlı toprağı Temeşvar'ı ele geçiren Avusturyalılar, Osmanlı Devleti'ni daha da zor durumda bırakmak için Eflak ve Boğdan'ı da ayaklandırmaya çalıştılar. 1717'de Temeşvar'ı kurtarma teşebbüsü başarılı olmadığı gibi, Belgrad da Avusturyalıların eline geçti. Bu durumda Osmanlılar barış istemek zorunda kaldılar. 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması ile Belgrad ve Temeşvar kaybedilmişti. Bu kayıplar barış siyasetinin daha da kuvvetlenmesine yol açtı. Ayrıca Osmanlı yöneticileri Avrupa'yı küçümsemeyi bırakıp, Avrupayla daha yakından tanıma ihtiyacını duymaya başladılar.

XVIII. yüzyıl başlarındaki bu zihniyet değişimi Osmanlı Tarihi'nde batılılaşmanın başlangıcı olarak kabul edilir. Gerçi bu konuda farklı görüşler vardır. Edhem Eldem XVIII. Yüzyıldaki değişimi, Osmanlıların sistem dışında hal çaresi bulunabilecek meselelere, sistem içinde çözüm aramak olarak değerlendirir(Eldem 1999: 197).

„Üretilen çözümlerin gerçek bir değişim içermeye başlaması Tanzimat ile başlar“ der. Fakat 3 Kasım 1839’da ilan edilmiş olan Tanzimat Fermanı’nın baş tarafında, yüz elli yıldan beri devletin içine düştüğü sıkıntılardan bahsedilir(Eren 1970: 765). Bu tarih aşağı yukarı II. Viyana kuşatmasından sonra yaşanan olumsuzlukların başladığı zamana tekabül etmektedir. Bundan sonra, zorlukların aşılması için teklif edilen çözüm yollarında batı ile mukayese ve batının üstünlüğünden bahsedilecektir. Buna paralel olarak askeri alanda, diplomaside, sosyal ve kültürel hayatta batı etkisi açıkça kendisini göstermeye başlayacaktır. Buna bakarak Osmanlı Devleti’ndeki batılılaşmanın başlangıcı olarak XVIII. Yüzyıl başlarının alınmasının doğru olduğu kanaatindeyiz.

Osmanlı batılılaşması, batıya hayranlıktan değil zorunluluktan dolayı tercih edilmiştir(Ortaylı 1995: 19). Batıya karşı gösterilen tavrın değişmesinde rol oynayan en önemli faktör askeri mağlubiyetler olduğu için, değişme başlangıçta daha çok askerlik veya onunla ilgili sahalarda kendisini göstermiştir.

Pasarofça Antlaşması sırasında yazılıp Padişah III. Ahmet’e takdim edilen bir takirde bir Hristiyan ile bir Osmanlı memuru arasında geçen hayali bir tartışma vardır. Tartışmada Osmanlı memuru, Osmanlı sisteminin üstünlüğünü savunurken, Hristiyan Avrupa’daki ilerlemelerden bahseder. Avrupa orduları ile Osmanlı ordusu arasında karşılaştırma yapılır. Osmanlı ordusunun geriliği üzerinde durulur(Berkes 1978: 45-46). Bu durum askeri ıslahat yapılması gereğinin bir ifadesiydi. Askeri ıslahatla ilgili 1717 sonlarında İstanbul’a gelmiş bulunan De Rochefort isimli bir Fransız’ın sadaret kaymakamı İbrahim Paşa’ya “Bab-ı Ali Hizmetinde Bir Fen Kıtası Kurulması Üzerine Tasarı” adıyla bir proje sunmuştur(Berkes 1978: 46-47). Fakat bunun sonucu hakkında bilgimiz yoktur.

Osmanlı Devleti’nin ve askeri sisteminin Avrupa tarzında ıslah edilmesi yönünde eser yazıp tavsiyelerde bulunan kişilerden biri de bizde daha çok matbaanın açılması ile tanınmış olan İbrahim Müteferrika’dır. Aslen Erdelli bir Macar olan İbrahim Müteferrika’nın bazı kaynaklarda Kalvinist olduğu söylenir ise de(Uzunçarşılı 1983: 611; Kun 1967:896), Kalvinist değil Uniterian(teslis inancını reddeden Hristiyanlık mezhebi) olduğu daha doğru görünmektedir(Berkes 1978: 52-53). Müslüman olmasında

bu inancının da etkili olduğu tahmin edilmektedir. 1692’de Türk akıncılarının eline esir düşen ve İstanbul’a getirilerek satılan İbrahim Müteferrika Müslüman olup Türkçe’yi öğrenmiş 1711’de Risale-i İslamiye isimli bir eser yazmıştır. Bu eserinde, teslis inancını tenkit edip, Kitab-ı Mukaddes’in değiştirildiğini söyler(Yurtaydın 1971: 142). Hangi tarihte Müteferrika olduğu bilinmiyor.* Fakat 1715 yılında müteferrika olarak Viyana’ya elçi olarak gönderilmiştir.

İbrahim Müteferrika yukarıda bahsedilen eserinden başka “Vesiletü’l-Tıbbâa” ve “Usulü’l-Hikem fi Nizami’l-Ümem” isimli iki eser daha yazmıştır(Şen 1995:73). Batıyı tanıtan ve onların örnek alınarak ıslahatlar yapılmasının tavsiye edildiği eser ikinci eserdir. Patrona Hali isyanından sonra 1731 yılında kaleme alınan eser Padişah I. Mahmud’a takdim edilmiş, 1732 yılında yayınlanmıştır. Eserin yazılış amacının, Osmanlı Devleti’nde meydana gelen bozulmanın sebeplerini araştırmak ve bunların ortadan kaldırılması için nelerin yapılması gerektiğinin açıklanması olduğu belirtilir. Eserin girişinde yazılış zamanı, sebebi, kime sunulduğundan ve eserin bölümlerinden bahsedilir. Birinci bölüm beş kısımdır. Burada yazar askeri nizamın gerekliliği ve faydalarından söz eder. Bu bölümün birinci kısmında devlet düzeninin zorunluluğu üzerinde durulur. İkinci kısımda, monarşi, aristokrasi, demokrasi gibi devlet şekilleri anlatılır(Şen 1995: 78-79). Üçüncü kısımda devletlerin kendilerini koruyabilmeleri için çağının icaplarına göre askeri teşkilat kurmaları tavsiye edilir. Dördüncü kısımda, yöneticilerin tarihi iyi bilmeleri gerektiğini söyler. Beşinci kısımda da eski orduların durumu ve savaş usullerinden bahsedilip, eski usullerle savaşa çıkmanın tehlikeleri anlatıldıktan sonra, ordudaki düzensizliğin memleketin yıkımına yol açacağına işaret edilir(Şen 1995: 82-83).

Bu bölümün sonunda İbrahim Müteferrika, Hristiyan devletlerin coğrafya keşifleri ile dünyanın birçok bölgesini hakimiyetleri altına aldıklarını, kuvvetlendiklerini, Osmanlı Devleti’nin ise bu gelişmelerle ilgilenmemesinin tehlikelerini açıklar. Osmanlıların

* Müteferrika: Padişahın maiyet görevlileri olup, padişah saraydan dışarı çıktığı ve Cuma namazına gittiği zaman müteferrikalar hükümdarın önünden giderler ve sefere gidişinde beraberinde bulunurlardı.

vakit geçirmeden Avrupalıların üstün duruma gelmelerinin sebeplerini araştırmalarını ister. Devlet adamları gaflet, taassup, tembellik ve cehaletten yüz çevirip devletin bozulmasına yol açacak olaylara dur demeleri gerektiğini belirtir.

Eser'in ikinci bölümünde coğrafya ilminin faydaları hakkında bilgi verilir. İdareciler devletin sınırları civardaki devletleri, dünyadaki denizlerin, nehirlerin, dağların durumu ile milletlerin yaşayış şekillerini bilirlerse, dünyadaki olaylar hakkında daha sağlıklı karar verebilirler. Müteferrika bu vesile ile Amerika'nın keşfinden ve Avrupalıların İslam dünyasını kuşatmakta olduklarından bahseder. İslam dünyasının bu konuda da cehalet içinde olduğunu ve bunun tehlikelerini anlatır(Şen 1995: 88-91; Yurtaydın 1971: 142).

Yazar, üçüncü bölümde Avrupa devletlerinin geliştirdikleri yeni savaş teknikleri ve bu konuda Osmanlıların alması gereken tedbirlerden bahseder. Osmanlı Devleti'nin imkanlarının çok geniş olmasına rağmen düşman karşısında gerilemesinin sebeplerini şöyle sıralar; Kanunları iyi uygulamamak, adaletsizlik, idarede gevşeklik, işi ehline vermemek, danışmaya önem vermemek, ilim adamları ile işbirliği yapmamak, askeri alanda yeni tekniklerden habersizlik, orduda disiplinsizlik, rüşvet, kişilerin işlerini düzgün yapmaması(Şen 1995: 95-96). Bu aksaklıklar giderilir ve düşmanın askeri usul ve kaideleri incelenerek onların orduları gibi ordular tertip edilirse eskiden olduğu gibi Osmanlıların üstün duruma gelebileceklerine işaret edilir. Son olarak da Rusların, İngiltere ve Hollanda'dan getirdikleri uzmanlar sayesinde güçlendiği dile getirilip, Osmanlı Devleti'nin de bunu yapması gerektiği vurgulanır(Şen 1995: 106). Yabancı uzman konusunda Osmanlı yöneticilerinin ikna olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim eserin yazılmasından kısa bir süre sonra mühtedilerin ve Avrupalı uzmanların idaresinde askeri sahada batılılaşma hareketleri başladı(Kuran 1992: 492).

I. Mahmut zamanında 1730-1754, aslen Fransız olup, Osmanlı ülkesine sığınan ve İslamiyet'i kabul ederek Ahmet adını alan Comte de Bonneval bu işin öncülüğünü yaptı. Hubaracı Ahmet Paşa adıyla meşhur olan bu kişi 1731 yılında Humbaracı ocağını islah etmeye başladı. Ocağın ihtiyaç duyduğu askeri yetiştirmek üzere 1734 yılında Üsküdar'da "hendesehane" adlı bir okul açıldı. Ülkemizde ilk defa yüksek teknik eğitim

yapan müessese budur(Mufassal Osmanlı Tarihi, 1962, C.4: 2497). Bostancı ocağından seçilenlerin kabul edildiği okulda matematik ve fen bilgileri okutuluyordu. Humbaracı Ahmet Paşa 1747 yılında ölünceye kadar bu müessesenin başında kaldı. Ahmet Paşa da İbrahim Müteferrika gibi yetkililere raporlar sundu. O da raporlarında Avrupa orduları hakkında bilgiler verip, Rusya'nın Osmanlı Devleti için doğuracağı tehlikeye işaret etmiş, bu sebeple Osmanlıların da Rusya gibi çağdaş teknolojiyi almaları gerektiğini, ordunun modernizasyonu için de ekonomik kalkınmanın ön şart olduğunu belirtmiştir(Berkes 1978: 67-68).

Humbaracı Ahmet Paşa'dan sonra Humbaracığa manevi oğlu Süleyman Ağa getirildi. O'nun ölümünden sonra, Hendesehane kapatıldı. III. Mustafa zamanında bu müessese yeniden açıldı. Fakat uzun ömürlü olmadı.

Batı tarzında ordunun ıslahı ile ilgili ikinci önemli adım, Baron de Tott isimli bir Fransız topçu subayı ve diplomatının faaliyetleridir. Aslen Macar olan Baron de Tott 1755 yılında Türkçe öğrenmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ve özellikle kırım hakkında bilgi toplamak üzere, Fransız hükümeti tarafından İstanbul'a gönderilmişti(David 1992: 83). Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra 1763'te Paris'e döndü. 1767'de Kırım'a gönderildi. 1769 yılında Kırım'dan ayrılarak tekrar İstanbul'a geldi. Bu sırada Osmanlı Devleti Rusya ile savaş halinde idi. 1770 yılındaki Çeşme bozgunundan sonra Ruslar Çanakkale Boğazı'nı zorlamaya başladıkları zaman Osmanlı hükümeti ondan Boğaz'ın savunulmasıyla ilgili yardım talebinde bulundu. Boğazda aldığı tedbirler işe yaradı. Bundan sonra yöneticilerin istekleri sonucu 1773'te Haliç kıyısında Hasköy'de bir "Mühendishane" kurdu. 1774 başlarında Topçu ocağına bağlı Sürat topçuları teşkilatını kurdu(Kuran 1992: 492). Bunların eğitilmesine yardım etti. Top dökümhanesini yeniden düzenledi. Mühendishanede kendisinin yanında başka yabancı uzmanlar da dersler verdi(Lewis 1984: 50).

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus donanması, Çanakkale Boğazı önlerine kadar gelmişti. Bu durum, Osmanlı devlet adamlarını denizcilik sahasında da ıslahat yapmaya yöneltti. 1776 yılında, deniz subayı yetiştirmek amacıyla Kasımpaşa'da

“Mühendishane-i Bahri-i Humayun” adıyla bir okul kuruldu. Bu müessese aynı zamanda bugünkü Deniz Harp Okulumuzun temelidir(Kuran 1992: 492).

1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra Osmanlı Devleti üzerindeki Rus tehdidi daha da arttı. 1783 yılında Kırım Rusya tarafından ilhak edildi. Bu durum Osmanlı devlet adamları kadar, Fransa’yı da endişeye düşürmüştü. Rusya’nın gücünün ve Ortadoğu’da nüfuzunun gittikçe artması, Fransa’nın doğudaki menfaatlerini tehdit edecek bir tehlike halini alıyordu. Bundan dolayı Fransa, Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya karşı kendini savunabilmesi için güçlenmesini ve batılılaşmasını istiyordu. 1784 yılında Sadrazam Halil Hamid Paşa’nın teşebbüsü ve Fransız elçisinin yardımıyla iki Fransız mühendis subayıyla birlikte yeni bir eğitim kursu açıldı(Lewis 1984: 50). Diğer taraftan Fransa hükümeti İstanbul’daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı yöneticilerini geniş bir ıslahat programı uygulamaya, teşvik etmekte idi. Sadrazam Halil Hamid Paşa’nın gayretleriyle, Fransız subaylardan faydalanılarak ıslahatlar devam etti.

1787 yılında Kırım’ı geri almak için Rusya’ya harp açıldı. Ertesi yıl Avusturya da Rusya’nın yanında savaşa katıldı. Harp dolayısıyla ıslahat programı aksadı. 1789 yılında I. Abdülhamid ölünce, yerine geçen III. Selim, devletin kurtuluşunu batı müesseselerinin kabulünde görüyordu. Bu sebeple 1791’de Avusturya ile 1792’de Rusya ile barış yapıldıktan sonra III. Selim zihninde tasarladığı batılılaşma programını uygulamaya başladı. Nizam-ı Cedit adı verilen III. Selim’in ıslahatları, klasik Osmanlı düzeninin sonuna işaret ediyordu.

XVIII. yüzyılda batı kültür ve müesseselerine ilgi sadece askeri alanla sınırlı kalmadı. Damat İbrahim Paşa tarafından Paris’e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi’ye verilen talimatta “Fransa’nın vesait-i umran ve maarifine dahi layıkıyla kesb-i ıttıla’ ederek kabil-i tatbik olanların takrirı(medeniyet ve eğitim araçlarını iyice tetkik ettikten sonra uygulanabilir olanları rapor etmesi)” isteniyordu(Hanioğlu 1992: 149; Berkes 1978: 57). Bu ifade Osmanlı yöneticilerinin her yönüyle Avrupa’yı tanıma arzusunun bir sonucu idi. Bu Osmanlı elçisi, Fransa’da gördüklerinden oldukça etkilenmişti. Dönüşünde takdim ettiği sefaretnamesinde Paris’in saraylarından, operadan, hayvanat bahçesinden ve matbaadan hayranlıkla bahseder(Unat 1987: 55-56).

Elçilik heyetinde bulunan Mehmet Çelebi'nin oğlu Mehmet Said Efendi de İstanbul'a dönünce İbrahim Müteferrika ile birlikte ilk matbaayı kurdu(İskit 2000: 18). 1727 yılında dini kitaplar basmamak kaydıyla kurulmasına müsaade edilen matbaada; 1729 yılında kitap basmaya başlayıp, 1745'e kadar on yedi eser basıldı. Bundan sonra basılan eserler sayesinde Türk aydınları batıda meydana gelen gelişmeleri daha yakından takip etme imkanı bulacaktır.

XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı yöneticileri bir taraftan Avrupa'yı tanımaya çalışırken diplomasi alanında da Avrupa'ya uyum sağlama gayreti içine girdiler. Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışı ile Avrupa devletlerinin uygulamaları birbirinden çok farklı idi.

XVI. Yüzyılda Osmanlıların Avrupa devletlerinininkine benzer diplomasi teşkilatı yoktu. Elçiler belirli görevlerle (Bir padişahın tahta çıkışını bildirmek, bir zafernameyi götürmek, yabancı bir hükümdarın taç giyme töreninde bulunmak, savaş hali ve barış şartlarını görüşmek gibi) yabancı başkentlere gider, orada sürekli kalmazdı. Halbuki başka devletlerin İstanbul'da ikamet eden elçileri vardı. Devletin güçlü olduğu zamanlarda bu politika faydalı görülmüştü. Çünkü bu şekilde Avrupa'nın siyasi ve diplomatik taahhütleri ile kendini sınırlamamıştı. Fakat Avrupa'nın güçlenmesi, Osmanlıları güç dengeleri esasına ve Avrupa usullerine göre bir dış siyaset uygulamaya zorlamıştı. Karlofça Antlaşması, Hristiyan devletlerle Müslüman bir devlet arasında Avrupa devletler hukuku sistemine göre imzalanmış bir antlaşma idi(Ortaylı 2000: 432). 1718 yılında imzalanan Pasarofça ve 1739'da imzalanan Belgrad antlaşmaları'ndan sonra Avrupa diplomasi kurallarına uyulduğu görülür(Ortaylı 1995: 78). XVIII. Yüzyılın sonuna kadar henüz daha daimi elçilikler kurulmamıştır ama, giden elçiler Avrupa ülkelerini daha yakından gözlemlemektedirler. Avrupa'daki gelişmelerden yöneticiler haberdar edilmektedir(Unat 1987: 52-162). Ayrıca bu elçilerin sefaretnamelerinde verdikleri bilgiler, zihniyet değişimini hızlandırmıştır. III. Selim zamanında açılan daimi elçiliklerle Avrupa diplomasisine uyum büyük ölçüde sağlanmıştır.

XVIII. yüzyılda başlayan batılılaşma hareketlerinde askeri müesseseler ve diplomasinin yanında, başta mimari olmak üzere Türk sanatı da değişik hüviyete bürünmeye başladı. Bunun ilk örneklerine Lale devrinde(1718-1730) rastlanır. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin sefaretnamesinde bahsettiği Paris sarayları, Osmanlı yöneticilerini de etkilemişti. Bunun tesiriyle, köşkler, saraylar yeni bir anlayışla düzenlenmeye başlandı. O yıllarda başta Fransa olmak üzere batı ülkelerinde moda olan, içinde su kanalları, fiskiyeler bulunan muntazam dikilmiş ağaç sıralarıyla gölgelenen bahçeler, Osmanlı saray mimarisini de etkiledi(Eyice 1992: 172). Bunlardan en meşhuru, Paris civarındaki Versailles'a benzetilen Kağıthane'deki Sâdâbât Köşkü idi. Kısa zamanda Boğaziçi kıyıları ve Kağıthane bunun benzeri köşk ve saraylarla donatıldı.

Patrona Halil ayaklanması ile Lale Devri sona erdikten sonra da sanatta batılılaşma devam etti. 1748-1755 arasında yapılmış olan Nuruosmaniye Camii batının barok üslubunda yapılmış bir eserdir. Barok mimari bundan sonra da çeşitli alanlarda yayılarak devam etti. Türbeler, külliyeler ve su şebekelerinde bile bunu görmek mümkündür.

Bu şekilde XVIII. yüzyıl başlarında Avrupa'yı daha yakından tanımak amacıyla başlayan temaslar Osmanlı yöneticilerinde, zamanla batılılaşma yanlısı bir zihniyet değişimine yol açmış, bu değişim aynı zamanda XIX. Yüzyıldaki geniş çaplı batılılaşma faaliyetlerinin de alt yapısını teşkil etmiştir.

Kaynaklar

- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları
- El Haj, R.A.(2000). *Modern Devletin Doğuşu XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*(Çevirenler: Oktay Özel, Cenay Şahin), Ankara: İmge Kitabevi
- Eldem, E. (1999). XVIII. Yüzyıl ve Değişim. Cogito Yapı Kredi Yayınları *Üç Aylık Düşünce Dergisi*, Osmanlılar Özel Sayısı, Sayı: 19(189-199)
- Cezar, M. Sertoğlu, M. (1962). *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.5, İstanbul: Güven Yayınevi
- David, G. (1992). *Baron de Tott, İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını

- Eyice, S. (1992). *Batılılaşma-Mimari, İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını
- Hanioğlu, Ş. (1992). *Batılılaşma, İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını
- İskit, Server R. (2000). *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, 2. Baskı, Ankara, M.E.B. Yayını.
- İlgürel, M. (1989). *Dördüncü Murad, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.10, s.450-487, İstanbul: Çağ Yayınları
- İnalcık, H. (1988). *Osmanlı Döneminde Merkezi İslam Ülkeleri* (Ed. P.M. HOL, ANN. K. S. LAMBTON, B. LEWIS), İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti C.I(Çev: Hulusi Yavuz), İstanbul: Hikmet Yayınları
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ(1300-1600)*(Çev: Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Eren, A.C. (1970). *Tanzimat, İslam Ansiklopedisi*, C.XI, İstanbul: M.E.B. Yayını
- Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi*, (Çevirenler: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan), Ankara: İmge Kitabevi
- Kitab-ı Müstetab, (1974). *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler*, Ankara: Yayına Hazırlayan: Yaşar Yücel
- Kun, T.H. (1967). *İbrahim Müteferrika, İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul: M.E.B. Yayını
- Kuran, E.(1992). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri*, Türk Dünyası El Kitabı, C.I, Ankara: T.K.A.E. Yayını
- Kunt, M.; Akşin, S.; Yurtaydın, H. G.; Ödekan, A.; Toprak, Z. (1988). *Türkiye Tarihi III, Osmanlı Devleti, 1600-1908* (Ed. Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev: Metin Kırathı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Ortaylı, İ. (1995). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hill Yayınları
- Ortaylı, İ. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Makaleler 1, Ankara: Turhan Kitabevi
- Turhan, M. (1987). *Kültür Değişimleri*, İstanbul.
- Uluçay, M.Ç. (1967). *Koçi Bey, İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul: M.E.B. Yayını
- Unat, F.R. (1987). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara
- Şen, A. (1982). *İbrahim Müteferrika ve Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.

Shaw, S. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.I, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul: e Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi*, C.IV, 2. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Yurtaydın, H. G. (1971). *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayını.